

Különszám

„Az én juhaim hallgatnak a hangomra, és én ismerem őket,
ők pedig követnek engem.” /Jn 10,27/

2017. október 31.

REF 500

Tartalomból:

REF 500 (1)

- Gyülekezetünk története I.

A kezdetek (2)

Az első templom (3)

A második templom (4)

A harmadik templom (5)

Az iskolaügy (7)

Az elveszett könyvtár (7)

Mecénások - Pártfogók (8)

Gályarabok (9)

Ellenreformáció (9)

Gályarabok (10)

**A gyöngyösi református gyülekezet rövid története
a reformáció korától a Rákóczi szabadságharcig.**

Elhangzott:

**Reformáció 500. évforduló ünnepi est
GYÖNGYÖK Kulturális és Rendezvény Központ
2017. október 31. /kedd/ 17,30**

„Emlékezz az ősidőkre, gondoly az elmúlt nemzedékek éveire!
Kérdezd atyádat, elbeszéli, véneidet, majd elmondják ...” /5Móz 32,7/

Gyülekezetünk rövid története I.

A kezdetek

Magyarországon a reformáció és annak tanainak terjedése az 1520-as évektől ismert volt, de tulajdonképpen elterjedése csak a mohácsi csatát (1526)

követő kettős királyválasztás után következett be. Nemcsak azért, mert az ország nagybirtokosi részekre, városokra és falvakra esett szét, hanem mert Mohács mezején számos olyan egyházi méltóság esett el, akik később esetlegesen megakadályozhatták volna az új tanok terjedését.

A királyok nemigen törődtek főuraik vallásával. Ezért a magyar városok és mezővárosok zöme, és így Gyöngyös városának lakói közül is egyre többen váltak az új hit követőivé.

Az ország kettő, majd Buda elfoglalása (1541) után három részre szakadt. A királyi Magyarországon a király próbálta fékezni a reformáció terjedését, Erdélyben és a Török Hódoltságban azonban szabadon terjedt.

Buda török kézre kerülése után, 1544-ben a hatvani vár is a török kezére kerül.

Gyöngyös még ugyanebben az évben behódol a töröknek, ugyanis ez volt a város megmaradásának az egyetlen útja, mivel a várost nem védte sem fal, sem árok. A városban és annak környékén a török uralom 1544-től 1687-ig - Eger visszafoglalásáig -, 143 éven át tartott.

A reformáció hívei már az 1530-as évek közepén megjelentek a város életében, első írásos említésük 1538-ból való. A 16. század második felére már jelentős létszámmal bírtak, és erős egyházközösséget szerveztek. A protestánsok folyamatos létszámnövekedését biztosították a Felvidékről betelepülő szlovákok, akiknek csak egy kisebb részét sikerült visszatéríteniük a katolikusoknak. Mégis Gyöngyös volt az egyetlen olyan város a hódoltságbeli mezővárosok közül, ahol a lakosság többsége katolikus maradt.

A történeti források szerint előbb luternek (lutár, lutor, luterán) később kálvinistáknak (kalanista) nevezett gyarapodó számú gyöngyösi protestáns közösség, gyülekezet gyakran a török hatóságok előtt kereste igazát a városi lakosok többségét alkotó katolikusokkal (pápistákkal) szemben. Mivel a katolikus összetételű városi tanács (magisztrátus) soraiba a reformátusok nem tudtak bejutni, az egyházközösségüknek kellett kialakítani egy önkormányzatot, melynek elöljárósága volt. Így a prédikátor mellett két választott gondviselő (procurátor) és hites tanács intézte az ügyeiket. Az eklézsia vezetői előtt végrendeletet írtak, az ingatlanok eladásánál előtűk készült a bevallás (fassiólevél), de az okleveleik őrzését is az egyházközösségre bízták a hívek.

Az egyházközösség „önkormányzatának” vezetői őrizték a hivatalos iratokat is, melyből lassanként levéltár alakult ki.

Az első templom

Ismeretes az a tény, hogy a 16. században a hódoltsági területeken a „régí és az új hit” követői mindazokon a helyeken ahol az „új hit” követői nem tudtak túlsúlyba kerülni, bizonyos „modus vivendi”-ben egyeztek meg, főleg a templom használatát illetően. Ez vagy úgy történt, hogy a két keresztyén felekezet - ahol csak egy templom volt - felváltva használta azt -, vagy pedig úgy - ahol több templom volt -, hogy azokon, és az egyházi vagyonon megosztozott.

A török azonban, a kincstár érdekeire volt inkább tekintettel, valamint az egymással békességben megegyezni nem tudó felek kapcsán, a számára jól jövedelmező bíráskodásból vette ki a részét. Bizonyos, hogy ebből az álláspontból kiindulva legtöbbször a kezdeti lendületes időszakban a protestánsoknak volt haszna, de nem példa nélküli az az eset sem, amikor a török a katolikusok javára döntött.

Gyöngyös esetében ezek a folyamatok az úgynevezett „templomperek” keretében figyelhetők meg, melyek során a török és magyar hatóságok, illetve főemberek intézkedéseit rendkívüli módon gazdag

iratanyag kíséri, melyből jelentős számú okmány maradt ránk. Ezek az iratok arról tanúskodnak, hogy milyen erők vívták meg e tanulságokban gazdag küzdelmet.

Gyöngyösön a protestánsok megemlégtésének első írásos dokumentuma az 1538. évben bekövetkezett eseményről szól. Meglepő és elgondolkodtató, hogy ez az irat éppen egy felekezeti konfliktusról számol be, miszerint a helyi protestánsok gúnydalt szereztek

a gyöngyösi szerzetesekről és ezt „röpcédulán” terjesztették. A barátok - a rágalom szerint - a begina apácák zárdáját látogatták.

A vádat a városi tanács elé vitték, ahol azt alaptalannak tartották és megígérték, hogy a terjesztőket megbüntetik, illetve az apácákat és barátokat nyilvánosan megkövették. Az esetről készült „tanúsítványt” elküldték Horhi Mátyás provinciálisnak Budára.

1538 óta tovább erősödhettek a protestánsok számban és tekintélyben egyaránt. A gyöngyösi protestánsok a hatvani török hatóság előtt azt a panaszukat adják elő, hogy a katolikusok az ő ünnepeiket megzavarják, és a halottaikat „a temetőből kiszedik és a mezőre dobják”, s nekik egy templomot sem adnak.

Bizonyosan jól ismerhette a protestánsok küldöttsége az akkori török érdekeket, mert - áttételes indokként - a török kincstári bevétel csökkenését említik meg elvándorlásuk okán. Jól tudta azt a török, hogy ha kevesebb ember marad a városban, akkor kevesebb lesz az adóból befolyt bevétele is. Abból, hogy a török hatóság a protestánsok védelme mellé áll és 1553-ban a barátok temploma mellett

álló Szentlélek-kápolnát nekik adja, joggal következtethetünk arra a tényre, hogy ekkorra már jelentős számú protestáns közösség alakulhatott ki Gyöngyösön.

A második templom

A Szentlélek-kápolna új tulajdonosai, a protestánsok 1553-ban a budai török hatósághoz folyamodnak, hogy a kápolnához tartozó javadalmat megszerezzék és ezáltal jövedelmet biztosítsanak maguknak.

A protestánsoknak hamarosan „szűknek” bizonyulhatott a megszerzett kápolna, mert 1555 márciusában a hatvani kádinál egy újabb egyezséget eszközölnek ki. Az egyesség alapján a városban lévő négy templom fölött - „melyek miatt már több ízben veszekedés volt” - a „*ser-szék előtt úgy osztzkodnak meg, hogy a tó utcában álló öreg ház nevű és a kapu utcában álló kápolna nevű templom minden alapítványával a lutránusoké legyen.*”

Ezzel - nem egészen két év elteltével - a protestánsok tulajdonába került „*a tó utcában álló öreg ház nevű*” Szent Orbán templom és annak „*alapítványi*” javadalma is.

Ennek a döntésnek a háttérében nem feltétlenül a protestáns közösség

létszámnövekedése áll - bár bizonyosan gyarapodott a létszámuk és így „szűk” lehetett a kápolna számukra -, hanem az a tény, hogy az eddig már birtokukban lévő Szentlélek-kápolna városzéli elhelyezkedése miatt nem volt elég biztonságos a török portyázások és a katolikus lakosság ellenséges magatartása miatt az istentiszteletek megtartására. Ezért a protestánsok saját használatukra olyan templomot kértek, amelynek látogatása nem jár veszéllyel. Az ügy vizsgálatára „*Berényben*” járt bizottsági tagok teljesítették a kívánságot, de a gyöngyösi pápisták félreverték a harangokat és fegyveres kézzel akadályozták meg a templom birtokbavételét.

Az Orbán templom birtokbavétele nem ment zökkenőmentesen, hiszen 1555 márciusától, még 1564-ben is civakodás tárgya a templom. Ezt a torzsalkodást persze a török sem nézte jó szemmel, hiszen a két felekezet közötti ellenségeskedés a kincstár bevételeit apasztotta.

Valószínűleg a katolikusok fellebbezésére - akik az Orbán templom elvételét sérelmesnek találták - az ügy Arszlán pasa budai bejlerbej elé került, aki 1566-ban úgy döntött, hogy a hatvani kádi előtt létrejött (és azóta többször megszegett és ismét megerősített) megállapodást mindkét fél köteles megtartani.

A harmadik templom

Az Orbán templom átengedése után sem maradt meg a békesség a két felekezet között. Most a katolikusok szerették volna az ő böjti szokásaik megtartására kényszeríteni a protestánsokat. Ezért megtiltották a mézárszékükben böjti napon a hús árusítását. A protestánsok ezért Musztafa pasához, a budai bejlerbejhez fordulnak védelmük érdekében. Ennek következtében Musztafa pasa 1577-ben rendeletet küld a gyöngyösi előljáráshoz a hús árusításának biztosítása és a civakodás megszüntetése végett.

Az 1580-as évek második feléig, a viszonylagosan megőrzött nyugalmi állapot a templomokkal kapcsolatosan felborul. Valószínűnek látszik, hogy a diadalmaskodó Bocskai István szabadságharca kapcsán - az ő hitfelei - a gyöngyösi protestánsok próbáltak előnyt kovácsolni a számukra kialakult kedvező helyzetből: kísérletet tettek a „város közepén” álló Szent Bertalan templom megszerzésére. Törekvésük bizonyosan felborzolhatta a felekezetek, illetve a város polgárainak kedélyét, mert ebből az időszakból számos „magas rangú” levelet találhatunk a gyöngyösi levéltárakban.

Annyi bizonyos, hogy 1605. augusztusában nagyvezéri parancs megy az egri bejlerbejhez és a hatvani kádihoz a protestánsok részéről előterjesztett panaszok kivizsgálása és orvoslása ügyében.

Egy másik levél, 1605-ben „Ali budai bejlerbejnek a portához intézett előterjesztése” arról számol be, hogy „a háború folyamán kb. 400-500 katona és hajdú jött Gyöngyösre Bocskay király seregéből, s azzal fenyegetődött, hogy a lakosok templomát elfoglalja. A lakosság

lázadozni kezdett”. A levélben kéri a „bejlerbej magas portát, hogy Bocskay királyhoz ez ügyben parancs menjen és a lakosok számára a templom birtoklása biztosítottassék”.

Bocskai hajdúi bevonultak a városba, ahol néhány napot eltölthettek. Ez idő alatt hozzá akartak kezdeni a „város közepén” álló Szent Bertalan templom „megtisztításához”. A hadműveletek miatt azonban, a hajdúknak tovább kell állniuk.

Mindkét fél kereste a maga igazát és lehetőségeit. A protestánsok Bocskai Istvánhoz fordultak, a katolikusok az egri pasához. Ezért a protestánsok is kénytelenek voltak a „Bocskai levelével” oda fordulni.

A pasa vélhetően kegyelmesen fogadta őket, mert levelében nekik adott igazat, amit elküldött a hatvani kádihoz.

A levél érdekessége annak - a templom kapcsán tett - pontatlanságában áll. Az iratban Szinan egri bejlerbej íródeákja zavart okozott, mert „a város közepén a piacon álló” templomot tévesen „ház” („Öreg ház”) nevű (Orbán) templomként írta le. Ott pedig a Szent Bertalan templom, a katolikusok főtemploma állott, amire az „új hitűek” tartottak igényt.

A hatvani szandzsákbej a két civakodó fél között nem ismerte ki magát, ezért - muszlin szokás szerint - úgy döntött, hogy amíg Bocskai István levelét nem látja, mindent felfüggeszt. Míg a

gyöngyösi protestánsok újra Bocskaihoz fordultak, addig a katolikusok a „nagyvezírhez” folyamodtak.

A „nagyvezír” 1605. december 13-án, „Nándor Fejérvárt” kelt döntését Porkoláb János ferences szerzetes hozta Gyöngyösre. A döntésben a „Győzhetetlen Török Császárnak Feővezére, Basája, Mohamet Basa” egyértelműen és világosan közli, hogy „ez ideig a Piarcon való megyés Sz. egyházat a Pápista papok bírják minden hozzátartozó örökségekkel és jövedelmekkel egyetemben, mint elejétől fogva bírták, a Lutherek is az apácák egyházával és a Sz. Orbán egyházával és azokhoz való minden jövedelmekkel megelégedjenek és megmaradgyonak”. Majd a „nagyvezír” döntésének nyomatékot is ad: „a melyik fél részéről háborúság következék, nagybüntetéssel megbüntettetik”.

Ebbe a protestánsok nem nyugodtak bele, és 1606. áprilisában a kassai országgyűléshez fordultak. A rendek az országgyűlés törvénykönyvének egyik cikkelyével olyan döntést hoztak, amely a katolikusokat igen hátrányosan érintette. A döntés értelmében a protestánsoknak lehetővé tette, hogy a templomuk mellé még egy harmadikat is birtokukba vegyenek. Arról, hogy az melyik legyen szabadon választhattak, a Szent Bertalan templom és a ferencesek temploma között.

Azért, hogy a protestánsok biztosan megerősítsék a döntést, Bocskaitól egy pecsétes adománylevelet kértek. Aki a kérésre válaszként 1606-ban kiadott egy pátenst, amely gyakorlatilag megismétli a kassai országgyűlés döntését.

A kassai országgyűlés döntése - és Bocskai pátense - súlyos lelki és anyagi veszteséget jelentett volna a katolikusok számára. A jogfosztásba belenyugodni

nem akaró katolikusok a török hatóságok előtt erélyesen tiltakoztak, kérve, hogy Bocskai pátensének végrehajtását akadályozza meg. A török - régi szokása szerint - egy „nagytekintélyű paphoz” fordult, és tőle írásos választ kért.

Arra a kérdésre, hogy „Egy templomot, mely régóta egy bizonyos keresztén felekezet birtokában van, a magyar király és hatóságok engedélyével birtokába vehet-e új felekezet, a luteránus” egyértelmű rövid választ kaptak: „Nem. A templom korábbi birtokosainak kezében hagyandó”.

Úgy látszik a török észjárását a katolikusok ismerték jobban, mert a „budai müfti” válaszában nagy tekintélye volt a török hatóságok előtt. Mindazonáltal, mintha ez nem lett volna elég a katolikusoknak, megjárják a szokott utat a nagyvezérhez is, küldöttséget menesztenek annak budai táborába. Válaszként megérkezett „Mehmednek, a nagyvezér csaucsának a hatvani szandzsákbejhez intézett rendelete”. A rendeletében megtiltja, hogy a protestánsok újabb templom birtokosai legyenek, és a régi állapot fenntartását követeli. A protestánsok eljárását „fortélynak”, „csalárdságnak”, Bocskaihoz folyamodásukat „hazug jelentésnek” minősítette.

Az Iskolaügy

A teljes feledés homályából tör elő az a felismerés, hogy a gyöngyösi református gyülekezetnek egykoron iskolája is volt. Erről az első írott feljegyzést 1583-ból ismerhetjük meg. Az iskola, a Sárospataki Kollégium - amelyről már bizonyosodott, hogy 1547 körül protestánsná vált - fiókiskolájának számított, ahol jellemzően a „pataki” végzős diákok tanítottak, szinte évente váltva egymást.

A diákokat Gyöngyöstre utazásuk során bizonyosan zaklatások érthették, hiszen Sárospatak nem a „jól védett birodalom” része, hanem „külföldi” településnek számított akkoron. Akad a gyülekezetünk irattárban három olyan török nyelvű irat, amely „útleveként” szolgálhatott a Gyöngyösön tanító, tanuló diákoknak.

Bizonyosak lehetünk abban, hogy nemcsak ez az egy iskola működött Gyöngyösön. Erről a Városi és a Ferences-rend levéltárban is találunk iratokat.

További érdekességként kell megemlíteni, hogy a „diákok” nemcsak tanítással foglalatostkodtak Gyöngyösön, hanem a templomhoz tartozó malmok kezelésében is tevékenyen részt vettek. Így a számos előkelő főúri pártfogó (Homonnai Drugeth István, Ecsedi

Báthory István, Enyingi Török István, Ghimesy Forgách Simon) mellett maguk is hozzájárultak az iskola működési költségeinek előteremtéséhez.

Maga az iskola a jezsuiták által működtetett iskolával párhuzamosan, középiskolaként működött a városban. Fontossága, tehát nemcsak a helyi oktatás biztosításában állt, hanem a sárospataki kollégium képzésében a „külföldi” pályára felkészítőként. Ezzel, Gyöngyös volt az egyetlen olyan magyar város, ahol egyidőben két - katolikus és református - középiskola is működött. Így aztán szinte természetes, hogy úgyszintén a gyöngyösiak közül került ki az egyetlen olyan hódoltságos iskolamester is, aki tankönyvírást adott a fejét (Menyői Tolvay Ferenc: *„Az aritmetikanak, avagy az számlálásnak ...”* Debrecen, 1675).

Az elveszett könyvtár

Az első könyvtári jegyzék 1675. április 24-én kelt és az újonnan beiktatott NAGY-ALMÁSI MÁRTON lelkész kezébe átadott könyveket tünteti fel. Ez a jegyzék 15 művet (17 kötetben) szerepeltet.

A másik, a „nagyobbik” könyvtári jegyzék 1677. június 24-én kelt és jóval terjedelmesebb. Ez a jegyzék is NAGY-

ALMÁSI MÁRTON kezétől való, mely 116 művet (124 kötetben) sorol fel. A két jegyzékben összesen 121 mű szerepel.

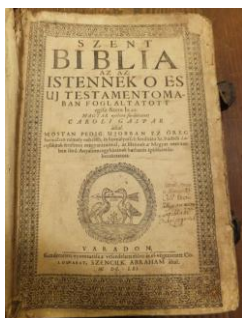
Nagy értéket képviseltek: Ambrosius, Aquinoi Tamás, Haymo, Petrus Lombardus, Ruppertus apát művei. Pósházi - „cathekizmusi tanításai”, Comenius - Speculum, Kálvin – Refutatio és Psychopannychia kötetei.

A klasszikusok közül Cicero, Ovidius, Terentius és Vergilius munkáit is tartalmazza a jegyzék. Szerepeltek benne nyelvkönyvek: latin, görög és héber nyelvből.

Nemcsak a könyvtár, hanem a gyöngyösi református iskola és felekezetünk élete is, közel hozta Európa tudományos és műveltségi színvonalát a hódoltsági városához, Gyöngyöshöz.

1688 májusában, a református lelkész kiüzésekor a könyvtári anyag a Jezsuiták kezébe került, majd annak felosztásakor szétszóródhatott.

Ami megmaradt: Váradai Biblia és az Öreg Graduál.

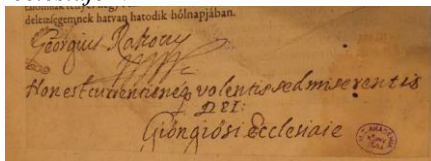

Mecénások - Pártfogók

I. Rákóczi György

A Gyulafehérvárott 1636-ban kiadott Öreg Graduál, amely a fejedelem adományaként - valószínűleg még ugyanabban az évben - került Gyöngyösre.

Gyöngyös számára a Graduált egyedivé teszi az Öreg Graduálhoz tartozó nyomtatott ajánlólevél után olvasható I. Rákóczi György saját kezű aláírása, az alábbi szöveggel: „*Georgius Rakoczy manu propria. Non est currentis, negue volentis, sed miserantis Dei. Gyöngyösi Ecclesiájé*”.

A Gyülekezet szempontjából nagy jelentőséggel bír a gyöngyösi református iskola rektorának a Graduálba írt feljegyzése is, amely tartalmazza a rektor elődeinek, és a református gyülekezet prédikátorainak névsorát 1710-ig. /1854 – Kiss Pál/

A fejedelem 12 mázsás harangot öntet számukra, melyet maga szállíttat Gyöngyösre, s felállítása kapcsán paranccsal fordul a gyöngyösi katolikus tanácshoz.

Lorántffy Zsuzsanna

Az ispotályügy kapcsán, a nevezett Fajzatpusztát a Gyülekezetnek adományozza. Az adományozásának

időpontja 1659. június 27-e és szeptember 13-a közé esett. Tettében a gyöngyösi reformátusok karitatív segélyezésén túl anyagi segítése is megjelenik.

Fajzatpuszta jövedelmét a gyöngyösi reformátusok jó sáfár módjára kezelhették, mivel az általuk működtetett ispotályról 1667-ig különösebb, említést érdemlő feljegyzéssel nem találkozhatunk. /Pontosan ismert, hogy az ispotály a „Tót utcában” állott. Ma Vachott Sándor utca./

1667 nyarán I. Rákóczi Ferenc katolikus jobbágysági mozgalommal támadt: a reformátusokat gúnyolták, sértegették, majd az épületüket lerombolták és felgyújtották. A gyöngyösi reformátusok a lerombolt ispotály épületének újjáépítése ügyében I. Rákóczi Ferenchez folyamodtak engedélyért, de már hiába.

Az igazi „rombolást” azonban az 1688-ban meginduló kíméletlen ellenreformáció jelentette.

Gályarabok

1674. március 5-én kezdődő **Pozsonyi véstörvényszék** április 4-én ítélethozott. 42 főt gályarabságra ítélték, akik közül 26 fő szabadult **1676.** február 11-én Michiel de **Ruyter** holland tengernagy segítségével.

Közöttük volt **Otrokócsi Főríz Ferenc**, aki /1681-1687/ Gyöngyösön prédikált.

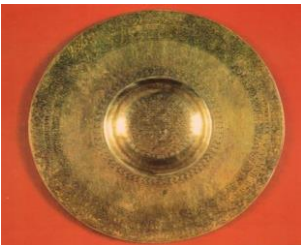
Franciscus F. Otrokocsi

Ellenreformáció

1667-ben I. Rákóczi Ferenc katolikus jobbágysági mozgalommal támadt a kálvinisták Tótutcai kórházát. Eger várának visszafoglalása után (1687. december 17), Széchényi György esztergomi érsek, prímás, a város neveltje áll az ellenreformáció élére. Neki az a meggyőződése, hogy a török kiűzésével a katolikus egyházra nézve is visszaállott a hódoltság előtti állapot: a katolikus célokra tett alapítványokat tehát Gyöngyösön is vissza kell adni rendeltetésüknek. Minthogy Pázmány a földesurakat visszatérítette a régi vallásra, szerinte nincs akadálya annak, hogy a soproni országgyűlés végzéseit ott is végrehajtsák. 1688-1693 közt egyik rendeletet a másik után küldi a városra, hogy a prédikátorokat, »akik miatt eddig is romlottunk« azonnal üzzék ki a városból, az Orbán-templom kulcsát adják át Kereskényi páternek vagy a plébánosnak, a barátok mellett levő iskolát pedig a kolostornak. Gyöngyös így kerül az ellenreformáció középpontjába, mert ahogyan Széchényi egyik levelében írja: az egész ország

figyeli, igazi pápisták laknak-e a városban. Kitartásra buzdítja a várost 1688 nyarán, miután kívánságát teljesítették; ne féljenek az országbíró vezetése alatt álló bizottságtól, be se engedjék a városba. Így kerül az Orbán-templom szőlőivel, malmaival együtt Fajzat-pusztá a jezsuita rendház alapjához.

1703. október 21-én a gyöngyösiek csapatostól sietnek Rákóczi táborába, aki 1700 karácsonyát a városban töltötte. 1704 tavaszán Gyöngyösön béketárgyalás folyt, amely mellett egyidejűleg a protestánsok szabad vallásgyakorlatáról is tanácskoznak. Csajághy János obester zaklatja a várost minduntalan, melynek lakói a sereg élelmezéséről gondoskodnak. A fejedelem azt tervezi, hogy Gyöngyöst a Dunavidék kereskedelmének központjává teszi meg. A kurucok iránt való lelkesedést azonban alaposan lelohasztja a szécsényi országgyűlés határozata, amely után a fejedelem Gyöngyösre jön s maga ellenőrzi, hogy az Orbán-templomot, melyet időközben a jezsuiták rendbe hoztak, átadják az evangélikusoknak, sőt 1707. március 12-én a rendet kiltja a városból. Amint a kurucok fegyvereitől elpártol a szerencse, a város lakói Bruckenthal hatvani generális, majd Cusoni Jakab dunántúli főkapitány támogatásával mindent visszaadnak a jezsuitáknak.

A következő csaknem száz évben (kivéve a Rákóczi szabadságharc rövid idejét) a gyülekezet nyilvános működési jogát megvonták.

Elkezdődik az „árva eklézsia” korszaka / 1688-1785/.

Zárszó

A leírtak részei a gyülekezetünk, városunk, egyházunk és magyarságunk történetének, ezért azokat ismernie, tudnia kellene a kései utódoknak, így a mai gyöngyösieknek is. /NR/

„ahogy én szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást! Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást”. /Jn 13,34b-35/